

DAMIR SMILJANIĆ¹
Filozofski fakultet, Novi Sad

NIČE KAO IDEOLOG ŽIVOTA

Sažetak: Fridrih Niče je poznat po svojoj radikalnoj kritici predrasuda i idola kojima je u velikoj meri podlegla tradicionalna filozofija. Međutim, autor želi da ukaze na ideološku pozadinu same Ničeove filozofije: ona se sastoji u jednostranoj koncepciji života. Život je glavni idol kojem je danak platio dionizijski mislilac – to je provokativna teza ovog rada. Pokazaće se da, uopštavajući „pozitivne“ crte života kao što su zdravlje ili snaga, Niče iz vida gubi da su i one navodno „negativne“ (npr. bolest, slabost) takođe sastavni deo fenomena života, a ne njegova kontradiktorna suprotnost. Na kraju rada se povlači paralela sa bioetikom kao disciplinom promišljanja kvaliteta života. I ona je pod uticajem ideologije života, jer ne preispituje njegove problematične strane. Stoga „idol života“ mora biti podvrgnut kritičkoj proverbi.

Ključne reči: Niče, fašizam, afirmacija života, kritika dekadencije, ideologija života, bioetika, kritika ideologije života

1. POGLED U DUBINU NIČEOVE „POVRŠNOSTI“

Malo je filozofskih opusa čija je recepcija toliko otežana stereotipima koliko onaj Fridriha Ničea. No ta kontaminiranost njegove filozofije raznim predrasudama (onim u pozitivnom i negativnom smislu) nije isključivo predodređena različitim svetonazornim orijentacijama njegovih kasnijih sledbenika i obožavalaca s jedne, odnosno protivnika i kritičara s druge strane, već je unapred „programirana“ u samoj toj filozofiji. „Vagabundirajuće“ mišljenje, koje luta od jedne do druge teme, igra sa pojmovima i metaforama, menjanje intelektualnih stavova prema predmetima te čas odobravajući, čas nipodaštavajući odnos prema drugim filozofima doprineli su formiranju jednog *misaaonog stila*, koji namerno provocira svojom dvosmislenošću. *Neodređenost*, koja je imanentna Ničeovoj filozofiji, jedan je od razloga (možda i ključni!) zašto je upravo ta filozofija bila podvrgnuta – i još uvek se podvrgava – svojevrsnoj *mistifikaciji*. Niče, veliki kritičar i razarač svih idola, postao je sâm idolom i objektom novog idolop-

1 email adresa autora: metaphilosoph@aol.com

klonstva ili ideološkog prezira – to je zapanjujući ishod svojevrsne dijalektike koju je pokrenula recepcija njegovog kontroverznog dela.

Čak i ako se pretpostavi da je to potpadanje pod razne jednostrane identifikacije i druge predrasude bilo svesno intendirano od strane samog Ničea – on sâm je govorio da još nije došlo vreme da se adekvatno razume njegova misao i misija² – , dakle da je u prilog njegovoj filozofiji išlo upravo to nerazumevanje, može se reći da je ono otvorilo prostor i za takve interpretacije koje Ničea svrstavaju u onaj ideološki tabor koji ne odgovara ukusu većine njegovih pristalica, ali sa kojim se verovatno ne bi složio ni sâm Niče. Pri tom, pre svega, mislim na onaj stereotip prema kojem je Ničeova filozofija anticipirala glavne ideje *fašizma*, pa čak i pomogla u njihovom artikulisanju i propagiranju. Otežavajuća okolnost po Ničea koja govori u prilog takvoj interpretaciji je vokabular kojim se služio dionizijski mislilac. Dovoljno je navesti govor o „instinktima“, „nagonima“, „višim“ i „nižim“ formama života, „natčoveku“, „borbi“ itd. – a da sam Niče ne preza od još radikalnijih izraza dodatno potvrđuje onu (ideološku) sumnju.

Lako se mogu naći citati koji bi potvrdili Ničev problematičan stav. „Što me ne smiče, jača me“³, tako glasi naravoučenije iz – kako on to kaže – „*ratne škole života*“ . A šta valja činiti sa onim što je slabije od mene? „Slabi i bezuspešni neka propadnu: prvo načelo *našeg* milosrđa. I još im u tome treba pomoći.“⁴ (Šta reći na to osim: „*Vae victis!*“) Simptomatično je za Ničeovo stanovište da problem ophođenja prema nejakima vidi kao *medicinski* problem. „Bolesnik je parazit društva. U izvesnom stanju nepristojno je i dalje živeti. Daljnje vegetiranje u kukavnoj zavisnosti od lekara i praktika, pošto je već izgubljen smisao života, *pravo* na život, trebalo bi da, kao posledicu, ima kod društva duboko preziranje. Lekari bi ponovno trebali da budu posrednici ovog preziranja, – ne receptata, nego svaki dan jedne nove doze *ogavnosti* od svojih pacijenata ...“⁵ Nastavak ovog citata deluje užasavajuće, jer bi izdvojen iz konteksta mogao da se čita kao deo nekog nacističkog priručnika za *eugeniku*: „Stvoriti jednu novu odgovornost, odgovornost lekara, za sve slučajeve, gde najviši interes života, onoga života *koji se penje*, zahteva najbezobzirnije dole i na stranu potiskivanje [u originalu: *Nieder- und Beiseite-Drängen*, D. S.] *degenerativnog* života – na primer za pravo oplodavanja, za pravo rođenja, za pravo življenja ...“⁶ Naravno, može se dati prigovor da citate nikad ne treba navoditi izvan konteksta, da ih ne treba strateški iskorištavati, da je ovde neophodan izvestan hermeneutički senzibilitet, kako bi se izbeglo neko namerno učitanje koje je sâm rukovođeno ideološkim predubedenjima.⁷ No pitanje je da li je taj prigovor dovoljno uverljiv kako bi se spasla „čast“ Ničeove filozofije.

2 „Postumne ljude – mene, na primer – slabije će razumeti, nego savremene, ali bolje *čuti*. Tačnije: nas nikada neće razumeti – pa *odatle* naš autoritet ...“ (Fridrih Niče, *Sumrak idola*, Grafos, Beograd 1980, str. 11.)

3 Isto, str. 10.

4 Fridrih Niče, *Antihrist*, Grafos, Beograd 1980, str. 12.

5 Fridrih Niče, *Sumrak idola*, str. 75.

6 Isto.

7 Kao primer jedne takve ideološki motivisane interpretacije Ničeove filozofije se može navesti Lukačev tumačenje iz *Razaranja uma* ili njegova monografija o Ničeu. Upor. Đerd Lukač, *Razaranje uma*. Put iracionalizma od Šelinga do Hitlera, Kultura, Beograd 1966, str. 247–319, kao i od istog autora *Niče i fašizam*, Kultura, Beograd 1956. Mnogo diferenciraniji pogled na „proto-fašističku“ semantiku kod Ničea daje noviji nemački autor Taurek. Vidi Bernhard H. F. Taureck, *Nietzsche und der Faschismus*. Ein Politikum, Reclam, Leipzig 2000.

Pa ipak, ne treba se zadovoljavati samo spoljašnjom konstatacijom terminološke bližine fašističkom diskursu, nego treba dublje prodrati u srž same te filozofije. Iako se sâm Niče hvalio svojom „površnošću“, na taj način svesno ignorišući metafizičku frazu o dubini⁸ mišljenja koju filozof treba dostići, i to samoopisivanje je deo njegove igre, njegovog skrivanja i svesnog zatiranja tragova. No trebamo se pitati, nije li takvim strategijama zataškavanja i samoinsceniranja Niče doveo *ad absurdum* sopstvenu misiju razotkrivanja predrasuda i uništenja idola. Da li je zaista „filozof sa čekićem“ prevazišao svaku ideologiju – ili je sâm imao udela u proizvodnji novih idola? Svakako ne mislim ovde na njegove ispade protiv klasika ili savremenika, njegov frontalni napad na hrišćanstvo, zavodljivi aforistički stil koji se opire krutim shemama i distinktnim određenjima pojmova, „lavirintsko“ mišljenje koje čitaoca svesno navodi na stranputice, pa i sâm tamo završava – takav pristup Ničeovoj filozofiji bi bio površan, jer bi bio zaveden onim spoljašnjim, onim, da tako kažem, „specijalnim efektima“ stila mišljenja i pisanja kojima Niče zavarava kako epigone tako i rivale. Kao što je nekad Sokrat Heraklitovim čitaocima⁹ savetovao da trebaju biti umešni poput ronioca, kako bi razumeli smisao njegovih izreka, tako i ovde treba pristupiti Niču – dubinskom analizom, onom analizom koja razotkriva slojeve smisla nepristupačne pogledu zaslepljenom efektima. Nije slučajno Niče negirao da je njegova filozofija duboka – u dubini leže možda one opasnosti kojih ovaj mislilac nije bio svestan.

2. NIČEOVA AFIRMACIJA ŽIVOTA I KRITIKA DEKADENCIJE

U mnoštvo stereotipa o Niču ubraja se i onaj, prema kome je on izraziti predstavnik tzv. *filozofije života*. Ovaj stereotip je „bezopasan“ i lako se možemo složiti s njim. Njegov nedostatak je taj što se radi o vrlo opštoj i ne baš distinktnoj karakterizaciji Ničeove misli. Ako bi se dala neka vrsta sistematizacije njegovih aforizama, koji kruže oko bezbroj predmeta, *život* bi bio jedna od stalnih tema, koje je obrađivao, od ranih spisa do problematičnog (posthumno izdatog) dela *Volja za moć*, pa bi ovde moglo čak biti govora o izvesnom kontinuitetu obrade te teme.¹⁰ Svakako, nije Niče slučajno zaokupljen problemom života, određenjem njegove suštine i prave vrednosti – s jedne strane, on se nadovezuje na tradiciju filozofije života, koja svoje korene ima u romantici, a neposredno na Šopenhauerovu metafiziku volje, s druge strane ne treba zaboraviti ni uticaje iz prirodnih nauka, na primer teorije evolucije, iako je Niče prema ovoj imao ambivalentan, pa čak i kritički stav.¹¹ Tako se u njegovoj filozofiji života na neobičan

8 Upor. njegovu skepsu prema upotrebi pojma dubine kod Nemaca u: Fridrih Niče, *Ecce homo*, Grafos, Beograd 1980, str. 99/100.

9 Paralela se može povući i iz tog razloga što je sam Niče efeškog mislioca smatrao srodnom dušom.

10 Ne treba preterivati sa takvim sistematizacijama kao što se često činilo u sekundarnoj literaturi. Naknadno uređivanje Ničeovih misli je nažalost postalo deo mistifikacije njegove filozofije, o kojoj je već bilo reči. Jer stiže se utisak kao da je Niče *namerno* gradio misaoni lavirint, pa da je zadatak interpretacije da dokuči tajni plan tog lavirinta.

11 Neki od njegovih aforizama (recimo u *Volji za moć*) su naslovljeni sa „Anti-Darvin“.

način ukrštaju metafizički i pozitivistički stav – još jedna od (namernih?) protivrečnosti (ili barem nekonzistentnosti) koja odlikuje njegovu filozofsku misao.

Život je jedna od ključnih tema Ničeove filozofije – Niče staje u odbranu života od loše metafizike i hrišćanske religije. Život ne poima samo u empirijskom i teoretskom smislu, već i *simbolički*. Tako ga on prikazuje *agonalno*, kao borbu viših i nižih nagona; živeti ustvari znači *preživeti* ili još bolje: *nadživeti* druge. Kako piše u *Antihristu*: „Sam život je, za mene, poput instinkta za rast, za trajanje, za prikupljanje snaga, za *moć*: tamo gde nema volje za moć, propada se.“¹² One forme života, koje su najjače, imaju veću šansu da opstanu od onih slabijih, što zvuči kao varijanta (socijal-)darwinizma, ali još jednom treba naglasiti da je Niče tražio distancu prema Darwinovom učenju. Isto tako prema Šopenhauerovom pesimizmu, iako je ovaj izvršio važan uticaj na njega, posebno kada je u pitanju voluntarističko polazište, od kojeg kreće i on. Volja za životom, sasvim drukčije nego kod Šopenhauera, razotkriva se kao *volja za moć*. Život je zdrav, ako se ispoljava u snazi, rastu, razvoju, ekspanziji; ako se umesto toga završi u slabosti, manjku moći ili čak nemoći, onda dolazi do njegove degeneracije. Ali ne treba se fiksirati toliko na značenje koje pojmu života daje Niče koliko na njegovu upotrebu koja je rukovođena pragmatičnim interesima – između ostalog onim koji se tiče što efikasnije cirkulacije sopstvenih ideja. S obzirom na to da Niče ne daje neko originalno određenje sadržaja pojma života, ovaj je za njega važan u *strateškom* pogledu, pošto preko njega uvodi neke distinkcije koje su ključne za njegovo filozofiranje. Ovde, pre svega, treba izdvojiti sledeće pojmove: *volja za moć*, *instinkti*, *dekadencija*.

Život se određuje *gradacijom*: jači i slabiji život su suprotstavljeni jedan drugom i u okviru ljudske istorije biju bitku za prevlast. Sredstva te borbe su različita: dok Niče od „otmenog“ života zahteva da onaj manje vredni drži na distanci od sebe, on smatra da se ovaj život služi perfidnim strategijama, kako bi potisnuo ili čak uništio onaj prvi. „Kako se ratuje protiv muških strasti i ocena vrednosti? Ne postoje fizička nasilna sredstva za to, može se voditi rat samo pomoću lukavstva, opsenarstva, laži, ukratko ‚duha‘.“¹³ Jedno od sredstava, kojima se služi izopačeni život, jeste *moral*.¹⁴ Kobna antinomija glasi: „Ukoliko verujemo u moral, mi *osuđujemo* život.“¹⁵ Moralom se „plebejske“ osobine proglašavaju vrlinama, a „aristokratske“ vrline s druge strane anatemišu kao nedemokratske i elitarne. Čak i Šopenhauerova etika sažaljenja staje na stranu „ropskog“ morala i dezavuiše izvorne vrline života koje se baziraju na povećanju snage i totalnoj afirmaciji bivstvovanja. Ničeova klasifikacija zasniva se tako na *polarizaciji*: gore-dole, viši-niži, jaki-slabi.

Ako se prihvati stereotip o Ničeju kao filozofu života, onda se može reći da je ključni antagonizam koji on razmatra u svojoj filozofiji onaj između *zdravog* i *bolesnog*. Nije slučajno baš taj antagonizam u osnovi razmatranja i vrednovanja formi života u Ničeovoj filozofiji. Ukoliko bismo se služili psihološkim gledištem – a sigurno bi Niče bio

12 Fridrih Niče, *Antihrist*, str. 14.

13 Fridrih Niče, *Volja za moć*, Prosveta, Beograd 1972, str. 165.

14 „Definicija morala: Moral – idiosinkrazija dekadencata, sa zadnjom namerom *da se osvete na* [?] *životu* – i to sa uspehom. Ja polažem važnost na *ovu* definiciju.“ (Fridrih Niče, *Ecce homo*, str. 110.)

15 Fridrih Niče, *Volja za moć*, str. 156.

poslednji koji bi prigovorio takvoj metodološkoj proceduri – , onda bi se motivacija za upotrebu tog antagonizma mogla naći u Ničeovoj biografiji. Naime, poznato je da je Niče od malena bio krhkog zdravlja i da su se tokom njegovog života sve do totalnog nervnog kolapsa 1889. godine često smenjivale faze ushićenosti i stvaralačkog zanosa i faze potpune telesne i duševne iscrpljenosti, pa postaje jasno zašto je razmatranje zdravog, a posebno bolesnog života i njegovih problema bilo toliko važno za razvoj Ničeove filozofije. No valja napomenuti da svrha ovog ukazivanja na biografsku pozadinu te filozofije nije nikako da se glavna reč dâ jednom površnom psihologizmu koji bi jednostavno iz idiosinkratičkog profila jednog mislioca izveo premise njegovog mišljenja, pa makar to bilo i u duhu sâme Ničeove filozofije.

Ukoliko se uvaži dihotomija zdravog i bolesnog života, onda je jasno kako će se ona vrednovati u filozofiji volje za životom koja se tumači kao volja za moć. Pošto se u zdravom životu neometano ispoljava volja za životom, on se pozitivno vrednuje; za razliku od njega, bolesni život i uopšte bolest dobija negativan predznak, jer ovde je volja za životom pervertirana ili je potisnuta ili čak u potpunosti usahla. Niče se služi jednim jedinstvenim terminom, kako bi ukazao na taj fatalni proces slabljenja ili čak ukidanja volje za životom: *dekadencija*. Dekadentni su svi oni mislioci koji pokušavaju povući granice životu i podvesti njegovu dinamiku pod statične sheme i krute pojmove. Tako iz perspektive Ničeove filozofije života dobijamo jednu sasvim drugu istoriju filozofije – jednu istoriju sa negativnim predznakom. Celokupna istorija filozofije od Sokrata i Platona do Kanta i Hegela (naposletku i Šopenhauera) je pokret *samootuđenja* života, njegovog nasilnog podvođenja pod pojmove koji falsifikuju njegovu suštinu, kao i borbe slabih protiv jakih. Dekadentni filozofi staju na stranu morala i time postaju protivnicima života, posebno onog jakog, koji se po svaku cenu želi afirmisati. Moral je samo sredstvo u borbi podmuklih niskih instinkata protiv onih uzvišenih koji reprezentuju snagu i moć života kao takvog. Ničeova osuda morala je žestoka, a ono što traži od filozofije je prevazilaženje slabe odn. afirmacija jake volje: „Moralan čovek je niža životinjska vrsta od nemoralnog, i slabija; štaviše – on je s obzirom na *moral* izvestan tip, samo ne *svoj sopstveni* tip; – kopija, dobra kopija u najboljem slučaju – ali mera njegove vrednosti se nalazi *izvan* njega. Ja cenim čoveka po *kvantumu moći i obilatosi njegove volje: ne* po njihovom slabljenju i gašenju; filozofiju koja propoveda odricanje volje, ja smatram za nazadno i klevetničko učenje ...“¹⁶

Za razliku od svog „učitelja“ Šopenhauera, kojeg je svojevremeno kovao u zvezde,¹⁷ a od kojeg se kasnije distancirao, Niče u životu vidi inkorporaciju dobra, on je ono što se neprestano razvija, stvara nove forme i razbija sve otpore.¹⁸ Niče tako postaje naj-

16 Isto, str. 175.

17 Upor. Fridrih Niče, *Šopenhauer kao vaspitač*, Grafos, Beograd 1987. (Radi se o trećoj studiji *Nesavremenih razmatranja*.)

18 Opor nije nešto spoljašnje, već nešto što je neophodno da se život razvije, njegovo savladavanje je naprosto imanentno životu. „Volja za moć može se pokazati samo na *otporu*; ona, dakle, traži ono što joj se opire – to je prvobitna tendencija protoplazme, kada pruža pseudopodije i njima pipa oko sebe. Prisivajanje i asimilacija je, pre svega, posledica želje za savladavanjem, to je uobličavanje, popravljajanje i preoblikovanje, dok naposletku savladani objekt ne padne potpuno pod vlast napadača i ne poveća njegovu moć.“ (Fridrih Niče, *Volja za moć*, str. 119.)

žešći kritičar pesimizma kao dekadentne forme mišljenja, koja je srodna hrišćanstvu i njegovom stavu prema životu. Pesimistička filozofija kao što je ona Šopenhauerova psihologistički se destruiše kao produkt slabljenja volje za životom. Pojava Šopenhauera na nemačkoj intelektualnoj sceni se tumači kao „zločesto genijalan pokušaj, da se u korist jednog nihilističkog celokupnog podređivanja vrednosti života, upravo protiv-instancije, velika lična potvrđivanja ‚volje za život‘, eksuberantni oblici života izvedu na poprište“.¹⁹ Ako je Šopenhauerova dijagnoza pervertiranosti samog života završila u negiranju volje za životom kao pretpostavkom izbavljenja, onda se može reći da Niče bira sasvim suprotnu strategiju: totalna afirmacija života kroz jačanje volje za moć. Niče kao *imoralista* ne zastupa zasebnu etiku, pošto je ona iz njegove perspektive redundantna. Život, jak život, život koji se razvija mimo svih otpora, reprezentuje dobro po sebi, njega ne treba dodatno štiti uvođenjem nekih etičkih kategorija (kao što je sažaljenje) ili pravila (npr. imperativi), pošto je dovoljno jak da brine sam za sebe. Etiku kod Ničea zamenjuje antropologija *natčoveka* – natčoveku nije potreban moral, pošto se on uzdiže iznad svakog morala. Na kraju krajeva – čemu je budućem vladaru Zemlje potreban moral, kada je on taj koji postavlja nova pravila za život, nove vrednosne tablice?

No pitanje je da li je Niče adekvatno razumeo Šopenhauerovu filozofiju negacije života. Da li je njegova kritika te filozofije primerena njenim intencijama? Šopenhauer ne negira dinamičnost i ekspanzivnost života – naprotiv, on baš pokušava ukazati na tendenciju života da se održava i dalje razvija uprkos spoljašnjim otporima. Ali pošto je individualni život ograničen, volja (u smislu metafizičkog principa) umesto dugovečnosti jedinki kao efektivnije sredstvo produženja života bira njihovo *razmnožavanje*. Upravo razmnožavanjem se ljudski rod održava u životu. Ako je Šopenhauerov anti-pod Hegel govorio o lukavstvu uma, onda se može reći da Šopenhauer pretpostavlja *lukavstvo volje*. Naime, volja putem polne ljubavi nagoni individue da stanu u njenu službu i ispune glavni cilj svoje egzistencije: da produže život roda. Užitek tokom polnog odnosa je mamac koji metafizički poimana volja koristi kako bi individuu navela na polni akt. Ali time što iza sebe ostavi potomke, individua nije izbavljena; ona sebi samo prividno obezbeđuje dalji život kroz svoje potomstvo. Tako se održava samo rod u celini, dok je individua na gubitku. U tome se nazire problem: polni nagon kao najdirektnije ispoljenje volje za životom krši *principium individuationis*, iako se čini da ga zadovoljenjem individualne potrebe potvrđuje. Šopenhauer predlaže umrtvljivanje polnog nagona (na kraju krajeva, starost, dakle postepeno biološko propadanje vodi ka slabljenju tog nagona) i pre svega negiranje volje za životom. Dalja diskusija razlika između Šopenhauerovog i Ničeevog stanovišta ovde mora izostati, ali bi svakako imalo smisla produbiti je, posebno što se subverzivni potencijal Šopenhauerove filozofije često previđa, upravo pod uticajem Ničeeve tendenciozne interpretacije.

19 Fridrih Niče, *Sumrak idola*, str. 67.

3. IDEOLOGIJA ŽIVOTA KOD NIČEA

Niče interveniše protiv negativnog pristupa životu oličenog u hrišćanskoj religiji i pesimističkoj filozofiji i umesto toga u dionizijskom zanosu zagovara totalnu afirmaciju života u svim njegovim aspektima. Za Ničea ne postoji nikakav problem u zadovoljenju polnog i drugih nagona – sve se to dešava u korist samog života, dok obuzdavanje ili čak potiskivanje takvih nagona (kao npr. u hrišćanstvu) ima udela u izopačenju života. Ali pitanje je ne vodi li i eksces prilikom zadovoljavanja nagona i požuda u bolest. Drugim rečima, nije li i gubitak mere u ophođenju sa sopstvenim požudama slučaj za patologiju? Ne nanosi sebi štetu samo onaj ko se uzdržava od užitaka, već i onaj ko nezasiť sa jednog užitka prelazi na drugi. Niče slavi obilje i nadmoć života, a previđa da hiper(re)produkcija novih prohteva i užitaka vodi život u zasićenje, na kraju u propast. Život koji gubi meru tragajući za novim zadovoljstvima, zadobijajući ih na štetu drugih bića odn. drugog života, iskušavajući granična stanja telesnosti, rizikuje sopstveni gubitak. Nije li to iskustvo koje je upravo Niče osetio na sopstvenoj koži? Filozofija volje za moć, koja u životnom procesu želi da vidi stalno uvećavanje snage, zastupa *autodestruktivan* koncept života. Život, koji se sastoji u hipertrofiji moći, na kraju mora kolabirati. Iako se zanosio time kako je „pozitivista“, čak onaj veseli, Niče očigledno ignoriše biološke, medicinske i psihološke činjenice, kada zastupa ovako radikalnan stav o „ekspanzivnosti“ života kao volje za moć. Životu je potreban i retardirajući momenat, usporavanje, komplikovanje, možda čak i bolest (!), kako bi se mogao održati na duže staze. Faze usporenja i slabljenja životnih procesa su potrebne, kako bi se organizam s vremena na vreme rehabilitovao. Niče jednostavno previđa tu dijalektiku ekspaniranja i opuštanja života.

Uopšte se može reći da je Niče pošao od pojma života koji se u tako jednostranoj identifikaciji, kakvu je on dao, ne može održati. Pojam života je daleko složeniji nego što ga on prikazuje u sklopu svoje filozofije volje za moć. Ovo nije sporedno, kao jedna od mogućih kritičkih tački njegove filozofije, već pogađa problem u srž. Iako se jačom stranom Ničeove filozofije smatra upravo to što je ona jedna od prvih koja ukazuje na potrebu da se promisli karakter života kao izvornog fenomena, kako bi došli do pravog saznanja stvarnosti, pokazuje se da je baš koncepcija života kamen spoticanja te filozofije, mesto gde je ona zakazala. Moja teza je, štaviše, da je život onaj *idol*, koji je Niče – veliki preispitivač i razarač idola! – ostavio netaknutim. Umesto da bude njegova kritika, Ničeova filozofija je postala *ideologijom života*. To bi bio moj glavni prigovor Ničeu. Mistifikacija života, pre svega njegovih ekspanzivnih strana, svoj analogon nalazi u figuri „raskomadnanog boga“ Dionisa, koji „ispoljava dvojnu prirodu svirepog, podivljalog demona i blagog, dobrodušnog vladara“²⁰. Ne radi se samo o projekciji i personifikaciji, već i simboličkoj reprezentaciji života u figuri jednog starogrčkog božanstva. Tako kod Ničea sâm život poprima *sakralnu* dimenziju. On se ne preispituje radikalno u filozofiji koja je radikalno preispitala sve i svašta – to je ujedno paradoks te filozofije.

20 Vidi Fridrih Niče, *Rođenje tragedije*, Kultura, Beograd 1960, str. 58.

Pervertiranost ili dekadentnost samog života je tabu-tema u Ničeovoj filozofiji. Zašto? Zato što Niče želi *čist* pojam života. U tu svrhu mu je potrebna separacija onog pozitivnog, zdravog momenta života (kako se recimo manifestuje u rastu i razvoju) od negativnog, patološkog (u vidu deformacije i raspada organizma), koji se obično gubi iz vida, ali koji podjednako kao i onaj prvi momenat čini jezgro samog života. Međutim, ukoliko se taj negativni momenat odstrani iz života, život gubi na osobenosti, on postaje jednim lošim konstruktom, moglo bi se čak reći: falsifikatom. Niče apstrahuje od „integrativnog“ poimanja života²¹ i projicira sve njegove negativne strane – bolest, slabost, izopačenost – u ono protiv čega se bori: pesimizam, hrišćanstvo, moral. Bolest je prema Ničeovom shvatanju ono *drugo* života, njegova *antiteza*. Tamo gde negativni momenat prevagne, život iz njegove perspektive odmah postaje degenerativan. Dakle, ono što je ovde problematično jeste izjednačavanje života sa njegovim „pozitivnim“ crtama i tendencijama. Život kao takav treba biti zdrav i ono što vazda napreduje (ka boljem), što je jako – na kraju krajeva, između života i volje za moć se povlači znak jednakosti. Život je *u celini* dobar; ono što ne valja su *pojedi*načni pervertirani instinkti, ono neprirодно u samom životu. Pokušavajući da objasni kvarenje onog suštinski naprednog u životu, Niče poseže za pretpostavkom *konspiracije* nižih afekata i instinkata protiv onih viših, slabijih bića protiv jakih. Na nivou teoretske refleksije to vodi do neke vrste *teorije zavere* protiv života i njegovih idolopoklonika. U svakoj misli ili reči filozofskog pesimiste, hrišćanskog vernika ili zastupnika morala se vidi neki prikriveni napad na zdrave instinkte, na jaki život, naposljetku i na one koji zastupaju takvu afirmativnu poziciju veličanja života.

Ne postaje li pretpostavljanjem konspiracije slabih Ničeov voluntarizam moći nekonzistentan? Ili se time, naprotiv, upravo potvrđuje njegovo učenje o volji za moć? Naime, volja za moć se odjednom javlja i na strani onih koji su protiv vrlina života – svejedno da li su to pristalice Šopenhauerove filozofije, sledbenici Hrista, pobornici etičkog mišljenja, borci za demokratiju ili kritičari Ničeove filozofije. Dakle, ne može ovde nikako biti reči o pukom *resantimanu* onih poniženih ili potčinjenih, duhovno ili telesno slabih; pre može biti govora o *skrivenoj* volji za moć, koja rukovodi namerama anti-vitalističke frakcije. Volja za moć se pretvara, kako bi ostvarila svoje ciljeve. Filozofija, religija, moral, politika su *maske* iza kojih se krije volja za moć. „Imaj sažaljenje sa nekim, jer znaš da si u boljem položaju od njega“, „Veruj u nešto, kako bi kompenzovao svoje slabosti“, „Zagovaraj moralna pravila, kako bi ih sâm bolje zaobišao“, „Bori se za prava ljudi, ali tako da izvučeš korist iz toga“ – pozivanje na prava slabih i govor u ime autentičnih vrlina može imati suprotan efekat od očekivanog: da se dođe do viška moći, da se dođe do prevlasti i nadjača protivnik! Ovo ujedno potvrđuje i koriguje Ničeovo učenje o volji za moć. Potvrđuje u tom smislu da je volja za moć univerzalna, ona je kako na strani (prividno) jakih i (prividno) slabih, u manjoj ili većoj meri deluje u svakom subjektu, bio on pobornik jakog ili slabog života. No učenje o volji za moć se

21 To treba da znači da se bolest javlja *u okviru* živog organizma, a nije nešto što poput neke strane moći dolazi spolja, eksterno zahvatajući organizam, dakle, ona se na neki način *integriše* u život, iako ga time može izbaciti iz ravnoteže – u najgorem slučaju čak razviti suprotan efekat, naime, *dezintegrirati*, *uništiti* ga.

onda mora korigovati. Volja za moć nije samo *movens* onih koji su moćni, već (možda čak u većoj meri!) podstrek za one navodno slabe i nemoćne, koji *žele* (nad)moć i (pre) vlast. A to protivreči Ničeovoj izvornoj intenciji.

Ako se prihvati ova korekcija Ničeovog voluntarizma, šta odatle sledi za poimanje borbe slabih protiv jakih? Da li uopšte može biti reči o slabosti i dekadenciji života? Pokazuje se da je razlika između slabog i jakog samo *graduelna*, a ne kvalitativna. To znači da se radi o *relativnim* pojmovima, dok Niče barata sa tim pojmovima kao da imaju apsolutno, nepromenljivo značenje. Na taj način on želi da održi polarizam i antagonizam slabog i jakog na kom se zasniva njegova filozofija volje za moć. Ali mi možemo sad reći da moć uvek prati i *nemoć*, jer ono što deluje jako može biti prevladano od strane slabog (posebno ako se ostvari konspiracija), što znači da je volja za moć onog navodno slabog bila jača u tom slučaju. Ničeova filozofija pretpostavlja suštinsku *nejednakost* među bićima i stvarima, pa otuda ne čudi da pribegava polarističkom i anti-dijalektičkom načinu razmišljanja. Nedostatak takvog načina razmišljanja je da se previda relativnost razlika koje postoje među suprotstavljenim snagama, mogućnost prelaza jedne forme u drugu, njenog *preobrata*, na kraju možda i nesrazmernost volje za moći i postignutog nivoa snage odn. moći. Stvarnost je očigledno komplikovanija nego što to misle filozofi. Svaka teorija – tako i ona o volji za moć – preuveličava neke aspekte stvarnosti, a druge umanjuje u svojoj vrednosti ili ih naprosto ignoriše. Posledica takvog krnjeg perspektivizma²² je gubitak smisla za nijanse u razlikovanju stvari, samim time i hipostaziranje sopstvenog pogleda na svet. I to je razlog zašto treba biti skeptičan prema Ničeovom afirmacionizmu života koji prerasta u njegovu ideologiju.

4. NA PUTU KA KRITICI IDEOLOGIJE ŽIVOTA

Veličina jedne filozofije se vidi i u otvaranju novih perspektiva mišljenja. U tom smislu je Ničeova filozofija bila inovativna, što je pokrenula niz pitanja koja se tiču položaja čoveka u modernom svetu, a takođe je inicirala radikalno samopreispitivanje filozofije i njene istorije. S druge strane i recepcija njegove filozofije u 20. veku – ako se izostavi problematično (pitanje je da li i potpuno neopravdano) prisvajanje njegovog učenja o volji za moć od strane rasistički i nacistički orijentisanih autora – bila je vrlo plodonosna, kako to pokazuje pre svega razvoj postmodernističke misli u Francuskoj. Ali Niče može i iz tog razloga biti od značaja za današnju i buduću filozofiju, što se u

22 Ako mu se može i zameriti da je često završavao u krajnostima, bez mogućnosti stvaranja ujednačenije slike sveta, mora se barem priznati da je Niče bio *svestan* takvog načina razmišljanja. O tome svedoči upravo njegova *teorija perspektivizma*, koja pokazuje u kojoj meri različite perspektive (stavovi, vrednosti itd.) određuju izgled jedne filozofske teorije. Ali on ujedno ne insistira na njihovom povezivanju, kako bi se dobila sadržajnija slika sveta, već pretpostavlja da je volja za moć i ovdje na delu: svaka filozofija gleda da „progura“ svoju perspektivu i nametne je drugima kao jedino validnu. Njegova koncepcija perspektivizma je namerno nekonzekventna, pošto osporava mogućnost sinoptičkog viđenja, koje bi „pomirilo“ perspektive, što bi bila logička konsekvenca uvida u perspektivistički karakter tumačenja stvarnosti, a umesto toga zagovara rivalitet pozicija i legitimnost nadjačavanja jedne perspektive drugom. Paradoksalno govoreći, Niče je barem konsekventan u svojoj nekonzekventnosti.

kritičkoj diskusiji njegovih provokativnih teza nazire teren, na kojem će se moći razviti neke nove, dosad nerazrađene ideje i misaone forme ili da možda neke već ustaljene dobiju nov izgled i prošire fokus svojih interesa. Jedan od tih etabliranih teoretskih formata u filozofiji, koji bi mogao biti obnovljen, jeste *kritika ideologije*.

Često je i sam Niče umeo razotkriti ideologije i idole, na kojima ove počivaju, ali je barem jedan idol, čijem uticaju je i on podlegao, pošteđen njegove kritike. *Život kao dobro po sebi* – to je osnovna ideološka premisa Ničeove filozofije. Ona je polazište njegove kritike pesimizma, hrišćanstva i morala. Život je alfa i omega Ničeovog filozofiranja, ali ujedno i njegova enigma. Pojam života je najmanje razjašnjen kod Ničea, ali se obično pretpostavlja kao samorazumljiv. Životu se pripisuje najviša vrednost,²³ takođe i onom što doprinosi poboljšanju njegovog kvaliteta i povećanju njegove snage, a u potpunosti se obezvređuje ono što direktno ili indirektno doprinosi slabljenju, potiskivanju ili čak poništavanju životnih instinkata. Razvoj života i njegova degeneracija već po sebi sugerišu pozitivnu i negativnu vrednost. Međutim, pitanje je da li je život po sebi determinisan samo na razvoj i napredak. I najjači organizam se može razboleti – nije li u jednom trenutku pokazao slabost, kada su ga uzročnici bolesti uspešno napali? Ili se pokazuje da i izazivači bolesti nisu nešto slabo i degenerativno, nego, naprotiv, nešto što isto ima elementarnu volju za životom, pa makar ono živelo samo na račun drugog života? Drugim rečima, bolest nije puka negacija života, već njegova *interna* komplikacija. Uostalom, mogućnost oboljevanja jeste karakteristika života, ono što ga dodatno definiše. Imajući u vidu fragilnost njegove strukture, teza o životu kao inkorporaciji moći se mora osporiti ili barem ublažiti. U svom filozofskom entuzijazmu Niče očigledno previđa neke elementarne fiziološko-medicinske činjenice, kada insistira na radikalnom suprotstavljanju jakog i slabog, zdravog i bolesnog, živog i umirućeg. Ironija sudbine je da upravo Ničeova biografija pokazuje kako su zdravlje i bolest komplementarni fenomeni, koliko njihova destruktivna simbioza može odrediti nečiji život – a isto tako i njegovu misao!

U kojoj meri nedovoljno preispitivanje života može iz filozofske perspektive biti problematično, može se videti i na jednom aktuelnom primeru. U poslednje vreme je kao „advokat“ života na scenu stupila tzv. *bioetika*. Ona se bavi etičkim problemima vezanim za (veštačko) održanje, produženje i poboljšanje života ili pak njegovo okončanje, ukoliko se ono pokaže kao neophodno (a u toj vrsti etike se vrlo žustro diskutuje da li i kada je ono neizbežno). Zanimljivo je da se u bioetičkoj diskusiji pojam života obično pretpostavlja kao samorazumljiv, a ako se i izričito tematizuje, može se primetiti

23 Problematičnost „alijanse“ života i vrednosti je primetio i nemački kritičar kulture Teodor Lesing, anticipirajući katastrofu koja je morala proizići iz veličanja života: „Sve ono što koristi životu treba ubuduće odobravati, sve ono što šteti životu treba ubuduće nipodaštavati.“ [Ničeov citat – D. S.] Jedna od najstrašnijih pometnji mode, čiji odjek se čuje sve do najdaljih dana, proizišla je iz tog idolopoklonstva prema „životu“. Nesvesno, iracionalno, élan vital, évolution créatrice, to su otad postale nove božanske alegorije. Prorokovalo se o religiji života, etici života, metafizici života; o „svetosti“ života. – Pa dobro! Koji život je time mišljen? Onaj bakterija, gamadi, crva, zmija? Onaj ko život (to jest činjenicu snage, uspešnosti, sticanja moći i preživljavanja) pravi merilom davanja vrednosti, taj gubi svaku mogućnost vrednovanja uopšte.“ (Theodor Lessing, *Nietzsche*, Ullstein, Berlin 1925, str. 54. – D. S. preveo citat.)

izvesna srodnost sa Ničeovim pojmom života. Život ima *intrinzičnu* vrednost, dakle, on je nešto dobro po sebi. I ovde se bolest (istina, ne više u etičkom smislu kao kod Ničea) smatra nečim lošim, nešto što valja suzbiti, pošto ugrožava život. Jedan od gorućih problema bioetike je da li i u kojoj meri treba iskoristiti potencijale gen-tehnologije u suzbijanju i eventualno iskorenjivanju bolesti. Javlja se skepsa u mogućnost konačnog uklanjanja barem onih težih bolesti i bioetika (barem dosad) ima rezervu prema tehničkim mogućnostima poboljšanja i produženja života. No bez obzira na određene svetonazorne diferencije (kao što je ona između deontoloških i konsekvencijalističkih koncepcija) u pozadini većine bioetičkih pozicija se nazire prećutni konsenzus o tome da je život ono dobro, štaviše, nešto *sveto* (ovo se posebno vidi u religiozno i teološki motivisanim učenjima kao što je ono Alberta Švajcera). Ali pitanje je ne postaje li bioetika nekritična, ako ne preispita tu kvazi-svetost života i idolopoklonski stav prema životu. Iako se Niče verovatno ne bi složio sa većinom savremenih bioetičara, pre svega zbog simpatije bioetičara sa demokratskim idejama kao i zbog njegovog maštanja o „natčoveku“, koje bi se u današnjem kontekstu moglo protumačiti kao anticipacija genetski izmenjenog čoveka (onako kako to propagira koncept *enhancement-a*), ono što bioetika odlučno odbacuje, podudarnost bazičnih ideja o suštini života se ne može prevideti. Takvo gledište je slepa mrlja kako Ničeove filozofije tako i bioetike.

Verovatno ne imajući tu uopšte u vidu, Niče je svojim čisto afirmativnim stavom prema životu predodredio put *kritici ideologije života*, ako ništa drugo ono barem negativno, dajući primer za ono što se kritikom treba prevazići. Da život nije nešto čemu se bezuslovno može pripisati kvalitet ili, štaviše, da se ne može tek tako smatrati nečim što u sebi sadrži višu vrednost – teze suprotne Ničeovom stanovištu – , to mora biti polazište ili možda čak i krajnji ishod kritičke argumentacije. Bioetika i uopšte filozofija ne sme odvrćati pogled od problema koje u sebi krije sâm fenomen života. Moglo bi biti reči o svojevrsnom „skandalu“ života, ako bi se takvim mogla nazvati nepobitna činjenica da život počiva na postepenoj samorazgradnji i ograničavanju (prostora) drugog života. Živeti uvek znači živeti na sopstven, ali i na tuđ račun. Primeri iz životinjskog sveta to svakodnevno potvrđuju: neke životinje ubijaju druge, kako bi preživele, a same mogu postati žrtvama drugih predatora. Čovek se nalazi na vrhu te „smrtonosne lestvice“, pošto po nezasićenosti svojih potreba i stepenu proračunatosti svojih ubilačkih radnji prevazilazi sve životinje. Filozof, koji želi kritički misliti, mora ukazati na spregu življenja i umiranja odn. ubijanja, na dublju vezu između volje za životom i volje za smrću, na tajni pakt Erosa i Tanatosa – onaj koji to ne čini postaje direktnim saučesnikom ideologije života. Klasična filozofija života²⁴ je bila nekritička, a to potvrđuje i Ničeov primer. Njemu se mogu pridodati i drugi mislioci kao Ludvig Klages ili Anri Bergson, koji su život smatrali nečim nedodirljivim, nečim što se izmiče razumu, samim time i potencijalnoj kritici. Da su bili kritički orijentisani, verovatno ne bi bili dovođeni u

24 Iako se ovde koristi izraz „klasičan“, time se ne misli na filozofsku tradiciju od Platona do Kanta, pošto tu pojam života nije toliko bitan, već na noviju filozofsku tradiciju razmišljanja o životu koja započinje sa poznim Fihteom i Šelingom i sa romantičkim filozofima. Na tu tradiciju ukazuje i Lukač, koliko god njegova istorijska analiza u *Razaranju uma* bila iskrivljena sopstvenim ideološkim uverenjima.

vezu sa nacističkom ideologijom kao glorifikacijom moći života i smatrani idejnim pretečama jednog nastranog načina razmišljanja.

No ne dospeva li se preispitivanjem života u drugi ekstrem koji takođe treba izbegavati: skepsa u život koja rađa nihilizam? Ako ne trebamo zastupati afirmativan stav prema životu, zar onda trebamo završiti kao pesimisti ili čak nihilisti? Ali ne mora značiti da je kritičko preispitivanje života u svojoj biti nihilističkog karaktera. Ono možda može ukazati na neke strane života koje bi se eventualno mogle *promeniti*, kako bi se postiglo neko bolje stanje. Takođe nas može usmeriti ka dosad neisprobanim perspektivama drugačijeg načina življenja. Isto tako ukazati na mogućnost *boljeg* i *pravednijeg* života. Na kraju krajeva ne treba *a priori* odbacivati mogućnost promene genetske strukture života, iako to u momentu izgleda malo realno, a često se čak smatra nemogućim ili čak nehumanim. Ne sme se iz vida izgubiti činjenica da umerena intervencija protiv neke deformacije samog organizma može imati pozitivan karakter. Najbolji primer za to je medicinska terapija kao vid suzbijanja bolesti. Može se slobodno reći da je *medicina* jedna vrsta praktične kritike života koja može postati model filozofske kritike života uopšte. Takva vrsta kritike se mora ograditi i od jednog kratkovidog pseudo-humanizma koji danas dominira bioetičkom diskusijom, a koji se sastoji u uverenju da je svaka intervencija u jezgro života kršenje ne samo ljudskih prava, već i nekog višeg Božijeg ili drugog metafizičkog načela, zahvaljujući kojem život uopšte postoji. Iza maske takvog humanizma se krije ominozna ideologija života koju upravo treba podvrći kritici. Vreme je da se i idol života ispita čekićem – ali ne onim Ničeovim.

DAMIR SMILJANIĆ
Faculty of Philosophy, Novi Sad

NIETZSCHE – THE IDEOLOGIST OF LIFE

Abstract: Although Friedrich Nietzsche is well-known for his radical criticism of prejudices and idols that determined the traditional philosophy to a large extent, the author tries to show the ideological background of Nietzsche's philosophy. It consists in having a one-sided concept of life. Life is the main idol to which the Dionysian thinker paid his tribute – this is the provocative thesis of the following essay. The author will show that Nietzsche overlooked the fact that the supposed „negative“ sides of life such as diseases or frailty are the constituent part of life, not his contradictory opposite, as he generalizes just the „positive“ traits as characteristic for the phenomenon of life. At least it will be drawn a parallel between Nietzsche's philosophy of life and bioethics as a discipline which is rethinking the problems concerning the quality of life. Bioethics is also under the influence of the vitalistic ideology because it doesn't scrutinize the problematic aspects of life itself. Therefore we must criticize the „idol of life“.

Keywords: Nietzsche, fascism, affirmation of life, criticism of decadence, ideology of life, bioethics, criticism against the ideology of life